

**Тижорат банкларининг инновацион хизматлари орқали молиявий
барқарорлигини ошириш йўллари**

Д.Б.Валиев

Мустақил изланувчи

Бугунги глобал иқтисодий шароитда тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш - нафақат ички бозорда, балки халқаро молия тизимида рақобатбардошликни сақлаб қолишнинг муҳим шартларидан бирига айланмоқда. Тижорат банклари томонидан жорий этилаётган инновацион хизматлар - рақамли тўлов платформалари, мобил банкинг, финтех ечимлар, блокчейн технологияси ва сунъий интеллект асосидаги хизматларнинг банк молиявий барқарорлигига таъсири долзар аҳамиятга айланиб бормоқда.

Замонавий технологияларнинг тез суръатларда ривожланиши банк секторида рақамли ечимлар ва инновацион хизматларга инвестиция киритишни жадаллаштириш заруратини юзага келтирмоқда. Илмий адабиётларда молиявий инновацияларнинг банк фаолияти ва иқтисодий ўсишга таъсирига бағишланган бир қатор тадқиқотлар мавжуд. Жумладан, Х. Абдуллаев (2020) ўзининг тижорат банклари фаолиятида инновацион хизматларни жорий этишга оид ишларида молиявий инновацияларнинг банклар фаолияти самарадорлиги ва молиявий барқарорликка бўлган таъсирини ўрганган. Муаллиф, хусусан, рақамли банк хизматларини кенгайтириш орқали операцион харажатларни қисқартириш ва мижозларга хизмат кўрсатиш сифатини яхшилаш мумкинлигини таъкидлайди.

Ш.Х. Юнусов (2019) ўз тадқиқотида банк тизимида финтех ечимларни жорий этиш, блокчейн технологиялари ва автоматлаштирилган ҳисоб-китоб тизимларини кенг қўллаш орқали тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини таъминлашда муҳим стратегик афзалликлар мавжудлигини таърифлаган.

Бундан ташқари, А.Ғ. Маҳкамов (2021) томонидан амалга оширилган

тадқиқотларда Ўзбекистонда молиявий инновацияларнинг жорий этилиши маҳаллий банк тизимини рақобатбардошлигини ошириш, инвестициявий жозибадорликни кучайтириш ва хизматлар диверсификациясини таъминлашда ҳал қилувчи омил сифатида баҳоланган.

Beck, Chen, Lin ва Song (2016) томонидан 1996 - 2010 йиллар оралиғидаги 32 та OECD мамлакатлари асосида олиб борилган тадқиқотларда банкларнинг молиявий инновациялар даражаси уларнинг ўсиши ва барқарорлигига таъсир этувчи асосий омил экани аниқланган. Улар молиявий инновациялар орқали хизмат кўрсатиш сифатини яхшилаш, хатарларни тақсимлаш ва молиявий ресурсларни самарали бошқариш орқали банк ўсишини кучайтиришини исботлайдилар. Бироқ, шунга ўхшаш эмпирик дизайнлар бўлишига қарамай, айрим тадқиқотлар, жумладан, янгиланган маълумотларга асосланган ҳолда олиб борилган таҳлиллار, мазкур хулосалардан фарқли натижаларни кўрсатмоқда. Масалан, ривожланаётган мамлакатларда молиявий инновациялар банклар учун маълум даражада мўртлик (risk) манбаи бўлиб хизмат қилиши, молиявий ривожланиш даражаси паст бўлган иқтисодиётларда эса бу жараёнлар ортиқча таваккалчиликни юзага келтириши мумкинлиги таъкидланади. Хусусан, Бек ва ҳаммуаллифларининг (2016) хулосалари ривожланган мамлакатлар учун тўғри келса-да, ривожланаётган давлатларда молиявий инновациялар кўпроқ салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. Бу эса шундан далолат берадики, молиявий инновацияларни жорий этишда ҳар бир мамлакатнинг институционал муҳити, молия бозори инфратузилмаси ва тартибга солиш даражаси ҳисобга олиниши шарт. Ахборот технологиялари ва инновацион ечимлар фақатгина рақамлаштириш эмас, балки молиявий барқарорлик стратегиясининг узвий қисми сифатида қаралиши зарур.

Молиявий ислоҳотларнинг амалга оширилиши ва натижаларини баҳолаш бўйича тадқиқотларда турли йўналишлар кузатилмоқда. Хон, Кутан, Ahmad ва Gee (2017) томонидан олиб борилган таҳлиллار шундан далолат берадики, баъзи ҳолларда молиявий ислоҳотлар банкларнинг ўсишига

иждобий эмас, балки салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Хусусан, глобал молиявий инқироз (GFC) даврида Жануби-Шарқий Осиё давлатларидаги тижорат банклари бирлашиш ва қўшилиш жараёнларини амалга оширишга даъват этилган, бу эса банк бозорларида юқори даражадаги концентрацияга ва рақобат муҳитининг заифлашувига олиб келган. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, инновацион банклар банклар ўртасидаги бирлашиш ва сотиб олиш жараёнларида фаол иштирок этишга мойил бўлиб, бу уларнинг молиявий инновациялар орқали бозорда устунликка эришишга интилишини акс эттиради.

Молиявий ислохотлар ва бошқарув сифатининг паст даражада бўлиши банклар учун мураккаб ташқи муҳит яратиши мумкин. Умумий хулоса сифатида таъкидлаш мумкинки, назоратнинг институционал даражаси, хусусий мониторинг, глобал молиявий интеграция ва мамлакат бошқарув сифати — буларнинг барчаси молиявий инновациялар ва банк ўсиши ўртасидаги ўзаро боғлиқликка таъсир этувчи ҳал қилувчи омиллардир.

Тижорат банкларининг **молиявий барқарорлиги** - бу банкнинг молиявий мажбуриятларини ўз вақтида ва тўлиқ бажариш, мижозлар ишончини сақлаш ҳамда барқарор фойда олиш қобилиятини ифодаловчи муҳим иқтисодий категория ҳисобланади. Илмий ва амалиётда бу тушунча кўпинча банк ишончилиги, ликвидлик даражаси ва даромадлилик билан чамбарчас боғлиқ деб баҳоланади. Бошқача айтганда, молиявий жиҳатдан барқарор тижорат банки - бу ўзининг кундалик молиявий фаолиятини юқори даражада амалга оширадиган, активлари ва пасивларини тўғри бошқарадиган, фойда олиш салоҳияти етарли, молиявий хатарларни минималлаштиришга қодир, мижозлар ишончини сақлаб қолувчи молия муассасаси саналади. Тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини комплекс баҳолашда қуйидаги асосий мезонлар инобатга олинади:

1-жадвал

Тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини комплекс баҳолаш

№	Мезонлар	Тафсилоти
1	Банк активлари ва пассивларининг ҳажми ва таркибий тузилиши	уларнинг диверсификация даражаси, валюталар бўйича тақсимоти ва муддатли таркиби
2	Умумий даромад ва соф фойда даражаси	банкнинг даромадлилик салоҳиятини акс эттирувчи кўрсаткичлар
3	Ликвидлик коэффициентлари	қисқа муддатли мажбуриятларни қоплаш қобилияти
4	Рентабеллик кўрсаткичлари	активлар рентабеллиги (ROA), капитал рентабеллиги (ROE), фойда маржаси ва бошқалар
5	Капитал етарлилиги	банк хавфларини қоплаш учун захира капитали даражаси
6	Кредит портфелининг сифати ва хатар даражаси	кечикиб қайтарилаётган қарзлар (NPL), гаровлар ва қарзлар тузилмаси

Бундан ташқари, банкнинг ихтисослашган фаолият йўналиши (масалан, ипотека, инвестиция, лизинг), операциялар тури, ҳамда кўрсатилаётган хизматлар спектри ва уларнинг технологик даражаси ҳам молиявий барқарорликни аниқлашда муҳим рол ўйнайди. Молиявий барқарорликни реал баҳолаш мақсадида ушбу кўрсаткичларни статистик маълумотлар асосида таҳлил қилиш ва динамикасини кузатиш зарур ҳисобланади.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда тижорат банкларининг молиявий барқарорлигига қарата эътибор кучайиб, уларнинг капитал етарлилиги, ликвидлик, даромадлилик ва кредит портфелининг сифатига доир талаблар босқичма-босқич жаҳон стандартларига яқинлаштирилмоқда. Айниқса, Марказий банкнинг Basel II ва қisman Basel III талабларига ўтиш бўйича сиёсати, банкларнинг барқарорлигига бевосита таъсир этмоқда.

1. Капитал етарлилиги - Марказий банк томонидан белгиланган нормативга кўра, тижорат банклари I даражали капитал етарлилиги 13%дан кам бўлмаслиги керак. 2024 йил якунига қадар АТ "Халқ банки",

"Асакабанк", "Агробанк" ва "Микрокредитбанк" каби йирик давлат банклари мазкур кўрсаткични 14–15% атрофида сақлади. Бу капитал буферининг етарлилигини кўрсатади.

2. Ликвидлик даражаси - Ўзбекистон тижорат банкларининг жорий ликвидлик кўрсаткичи сўнгги уч йилда ўсиш динамикасига эга бўлди. Марказий банк маълумотларига кўра, банклар жами активларининг тахминан 15–18%ини тез ликвид воситалар (нақд пул, марказий банк депозитлари ва бошқа) ташкил этмоқда. Бу банкларнинг қисқа муддатли мажбуриятларни ўз вақтида қоплаш қобилиятини таъминлайди.

3. Рентабеллик - 2023 йил якунига кўра, тижорат банклари ўртача активлар рентабеллиги (ROA) 2,3%, капитал рентабеллиги (ROE) эса 18% атрофида шаклланди. Бу кўрсаткичлар Markaziy Osiyo минтақасидаги давлатлар билан таққослаганда нисбатан юқори ҳисобланади ва барқарор даромадлиликни ифода этади.

4. Кредит портфели сифатининг яхшиланиши - 2022–2024 йиллар мобайнида банклар кредит портфелида "ноқонуний" (NPL – Non-performing loans) кредитлар улуши 5%дан 3,2%гача пасайди. Бу кўрсаткич банклар томонидан қарз олувчиларни баҳолаш, мониторинг қилиш ва кафолат механизмларининг самарадорлигини англади.

5. Инновацион хизматлар таъсири - айрим тижорат банклари, жумладан, "Ипотека-банк", "Капиталбанк" ва "Трастбанк" каби хусусий ва акциядорлик банклари рақамли хизмат турларини жорий этиш (масалан, mobil banking, QR-тўловлар, онлайн-кредитлаш) орқали ўз операция самарадорлигини ва мижозлар сонини оширишга эришди. Бу, ўз навбатида, уларнинг молиявий барқарорлик кўрсаткичларини яхшилашда муҳим роль ўйнади.